

СКАЗАВАЯ ФОРМА У ПРОЗЕ М.ГАРЭЦКАГА.

Т.М. Тарасова /г. Мінск/

Ужыванне сказу як самастойнага тыпу апавядальнасці звязана з пашырэннем сацыяльна-этнаграфічных інтарэсаў літаратуры. А разнастайныя формы апавядальнасці, утвораныя на базе сказа, адкрываюць вылікі магчымасці для літаратуры ў плане пабудовы вобразаў.

Існуе некалькі падыходаў да тлумачэння паняцця сказа. Адно сфармуляваў Б.М. Жыкенбаум, пад сказам ён разумее перш за ўсё "устапоўку на вусную мову апавядальніка": Гэтае выкасланне пазней развіў і дапоўніў В.У. Вінаградцаў: "Сказ -- гэта своеасаблівая літаратурна-мастацкая арыентацыя на вусны маналог апавядальнага тыпу, гэта мастацкая імітацыя маналагічнай мовы, якая быццам бы будзеца ў парадку яе непасраднага гаварэння". Не менш вядомы М.М. Бахцін пад сказам разумее "устапоўку на чужую мову, і як вынік ад-куль -- на вусную мову": У большасці выпадкаў, на думку М.Бахціна, сказ уводзіцца дзеля чужога голасу, які прыносіць з сабою шэраг пунктаў гледжання і ацэнак, патрэбных менавіта аўтару. Інакш кажучы, уводзіцца апавядальнік. Ён -- чалавек не літаратурны і ў большасці выпадкаў належыць да нізшых сацыяльных груп, да народу, што вельмі важна аўтару, і прыносіць з сабою вусную мову.

Усе гэтыя тлумачэнні не перэчаюць адно другому. Вучоныя мелі на ўвазе адну і тую ж з'яву і адны і тыя ж яе працягленні, толькі звярталіся да розных бакоў гэтай з'явы.

Такім чынам, сказ альбо сказавая апавядальнасць прадугледжвае наяўнасць "чужой мовы" /апавядальніка/ і устапоўку на вусную мову. Калі зрабіць акцэнт толькі на чужую мову, то гэта дасць магчымасць аднесці да сказа тыпы апавядальнасці, якія змяшчаюць у сабе чужую мову, але не маюць на ўвазе вуснай формы як спецыяльнай мэты апавядальнасці. Пры такім тлумачэнні сказ знікае як самастойная форма апавядальнасці:

Значыць, класічны сказ патрабуе дзвух умоў: апавядальніка, устапоўкі на вусную мову. Але на практыцы чыстых форм амаль што не існуе.

Калі мець на ўвазе прозу М.Гарэцкага, то сказавая апавядальнасць ў класічным выглядзе ў лісьменніка сустракаецца небагата.

1 Б.М. Жыкенбаум. Десков и современная проза. "Литература", Л., 1927, с.214.

2 В.У. Вінаградцаў. Проблема сказа в стилистике. Поэтика. Л., 1926, с.35.

3 М.М. Бахцін. Проблемы творчества Достоевского. Л., 1929. с. 115.

У найбольш поўнай форме сказ выявіўся ў апавяданнях "Страхаці" і "Чорны лебедзь". Тут ёсць і апавядальнік, і ўстаноўка на вуснае апавяданне. Тэкст апавядання "Страхаці" складзены з жывых моўных уяўленняў і моўных эмоцый. У падзеям выпадку сказ не толькі апавядае, не проста гаворыць, але і мімічна, жэстыкуляцыя перадае словы Пяцкура -- галоўнага героя -- гэтакага вясковага філосафа, які разважае пра бога, пра жыццё, смерць, ад.

Падзеі ў апавяданнях "Страхаці", "Чорны лебедзь" скарэжыраваны апавядальнікам, толькі праз прызму іх асабістага ўспрыняцтва свету пададзена рэчаіснасць. Падзеі і фарскі не ўмешваеца ў маналог апавядальніка, не карэжыруе яго мову. Што яшчэ характэрна для сказавай формы гэтых дзвух апавяданняў М. Гарэцкага? Па-першае, беднасць сюжэта. І не таму, што яны невялікія па памеры. Справа ў тым, што вуснае апавяданне, у форме якога можа развівацца сказавая апавядальнасць, не можа ўключыць многа эпизодаў -- адсюль сюжэтная беднасць. Па-другое, складанасць кампазіцыі. Аснову сюжэта апавядання "Чорны лебедзь" складае забойства птушкі, у выніку чаго загінуў сам Панас Пущча. Але кампазіцыйна твор пабудаваны так, што чытач атрымлівае поўнае ўяўленне пра Панаса, пра гісторыю яго сям'і і нават пра самога апавядальніка. Пачатак сказа будзеца як працяг размовы. Намаганні апавядальніка скіраваны не на тое, каб нечым здзівіць слухачоў, а каб не аслабла іх увага. Прыём актывізацыі увагі розныя -- гэта і звароты да слухачоў /"Дык вы яшчэ не забыліся пра гэтага дзівака? Ой, слухайце, што было з ім, з тым Панасам Пущчаў... "Чорны лебедзь"/, ці перадача падзей так, як быццам бы яны мелі месца толькі што, ці рытарычныя пытанні, альбо рэплікі слухачоў /"Не хваліся, Гаўркла, не фарсі. Папомніш, папомніш... "Страхаці"/. Гэтыя прыёмы цэментуюць кампазіцыю, ствараюць рытм жывой размовы, сардэчнай гутаркі.

Ін разглядзелі сказ М. Гарэцкага ў класічным выглядзе, калі была ўстаноўка на вусную мову і апавядальнік. Калі ж яго /апавядальнік/ нямае, то пісьменнік сам можа выступіць у ролі ўмоўнага апавядальніка. У гэтым выпадку формы мовы не вызначаны, сказ губляе сувязь з канкрэтным апавядальнікам. Часцей за ўсё вобраз апавядальніка ў М. Гарэцкага набліжаны да аўтара. І тады апавядальнасць аб'ядноўвае рознастайныя элементы мовы -- фальклорныя, кніжныя, дыялектычныя.

Цікавая трансфармацыя сказавай формы назіраецца ў "Віленскіх камунарах". У творы мы маем форму апавядальнасці, дзе чужы пункт гледжання перадаецца праз чужую мову. Апісанне вядзецца з пункту гледжання персанажа. Але характэрна для сказа сітуацыя "рэчы" знікае, персанаж, які арганізуе "повествование", не апавядальнік.

У сувязі з гэтым знікае арыентацыя на вуснае слова. Але гэта не адразу прыкметна. Гарэцкі стварыў у творы цудоўны эфект вуснасці, але яна існуе на самой справе як пабочны эфект. Такім чынам, сказ глыбля сваёй самастойнасці і уваходзіць у аўтарскую апавядальнасць.

У сказавай форме М.Гарэцкі ўводзіць у рамана: 1) драматызацыю/дыялогі; 2) ён узмацняе апавядальны пачатак сказа за кошт уводжэння вялікай колькасці элементаў пісьмовай апавядальнай формы. Пры сказавай форме апавядальнасці вядучая роля ў М.Гарэцкага належыць свядомасці апавядальніка, але сказаць, што дыстанцыя паміж аўтарам і апавядальнікам вялікая -- нельга. Тып апавядальніка вызначае спецыфіку сказа.

Адзін з галоўных структураўтваральных прыкмет сказа М.Гарэцкага з'яўляецца наяўнасць лірычнага пафасу пры захаванні тыпалагічных асноў эпічнай апавядальнасці. Адрозніваць, што сказ не паўтарае прыкмет той з'явы, якую называюць лірычнай прозай. У гэтай прозе лірычны пафас ёсць ключ, які вызначае танальнасць апавядальнасці, у сказе-гэта спосаб успрыяння рэчаіснасці. Такі лірызм мы маем, напрыклад, у апавяданні "Багатая пчельня".

Чым цікава даследчыкам вывучэнне сказа? Па-першае, як адной з форм апавядальнасці; па-другое, сказ як свайго рода тып стылізацыі, калі апавядальнасць набывае асобную форму маналагічнай мовы.

Сказавай форма прадугледжвае новы тып адносін паміж аўтарам і героем, аўтарам і чытачом. Яна вызначае ролю і месца апавядальніка, лексічнае і інтанацыйнае афармленне твора. Проза М.Гарэцкага дае багаты матэрыял для такога аналізу.